

УДК 334.012.23

ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Р. В. ЗАЯЦЬ, аспірант
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

У статті розглянуто основні соціально-економічні передумови виникнення і поширення різних форм підприємницької діяльності та ключові критерії їх вибору. Вказано на позитивне значення розмаїття форм господарювання для розвитку багатокладної економіки. Наголошено на суспільно-економічній ролі держави як генератора норм діяльності суб'єктів господарювання. Обґрунтовано необхідність урахування інтересів зацікавлених сторін на усіх етапах існування підприємства. Показано взаємозалежність форми господарювання і системи прийняття ключових рішень, стратегій захисту власності, фінансової політики підприємства тощо.

Ключові слова: активи та зобов'язання підприємства, економічні відносини, ринкова економіка, свобода підприємництва, форма господарювання.

Рис. 2. Літ. 17.

Постановка проблеми. У будь-якій економічній системі легальна підприємницька ініціатива втілюється в організаційно-правових формах, закріплених національним законодавством. Вони визначають алгоритм організації і можливих подальших трансформацій підприємства.

Структурні зміни в економіці України зумовлюють поширення у суспільстві світоглядних основ економічної свободи. Суспільне сприйняття свободи підприємництва дозволяє державі і місцевому самоврядуванню формувати вимоги, необхідні для подальшого розвитку ринків. Обізнаність носіїв підприємницької ініціативи з економічним і правовим змістом форм господарювання формує відношення до них як до об'єктів вибору можливостей і обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми змісту і впливу організаційно-правових форм підприємницької діяльності вивчалися багатьма відомими західними науковцями. Зокрема, це стосується А. Алчіана [12], Л. де Алессі [13], О. Вільямсона [2, 17], Г. Демсеца [14], Т. Еггертссона [11], Р. Ріхтера та Е. Фуруботна [10], а також інших вчених [15, 16].

Вплив розвитку форм господарювання на стан і перспективи аграрного сектора економіки вивчали вітчизняні економісти-аграрники, зокрема П. Гайдуцький [1], В. Заяць [4, 9], Ю. Лупенко [1, 6, 7, 9], М. Малік [1, 6, 7, 9], В. Месель-Веселяк [1], О. Онищенко [3], П. Саблук [1, 3], О. Шпикуляк [7], В. Юрчишин [3] та багато інших.

Разом із тим, недостатньо висвітленими залишаються проблеми взаємозв'язку форм господарювання і структури власності аграрних підприємств, економічної мотивації інвестиційної діяльності їх власників, прийняття управлінських рішень щодо вибору і зміни організаційно-правових форм на різних етапах функціонування підприємств.

Мета статті. Метою роботи є висвітлення положень сучасної економічної теорії щодо трактування форми господарювання як механізму реалізації бізнес-ідеї, у т.ч. в аграрному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка ґрунтується на принципах вільного підприємництва, обмеженого втручання державного апарату в господарську діяльність, домінування приватної власності на ресурси і договірного ціноутворення. Відтак, ринок як система договірних відносин спроможний не тільки подавати сигнали його діючим і потенційним учасникам, а й генерувати потужні стимули до здійснення підприємницької діяльності [2, с. 161].

Однією з найважливіших ознак ринкової економіки є *свобода підприємництва*, яка передбачає можливість суб'єктів підприємництва на власний розсуд приймати рішення, що стосуються економічної діяльності – самостійно залучати необхідні ресурси, вибудовувати бізнес-процеси, реалізовувати послуги та/або продукцію тощо. При цьому головною функцією держави є створення сприятливих інституційних та організаційних умов для здійснення господарської діяльності та забезпечення законних прав усіх економічних агентів. Тобто забезпечуючи передумови самореалізації економічних агентів, суспільство (через державу та місцеве самоврядування) створює дієву структуру прав та обов'язків усіх учасників економічних відносин. Таким чином, еволюція інституцій закріпила суспільну відповідальність держави за ефективне функціонування системи примусу по дотриманню норм і договорів, виконання регуляторних та фіскальних функцій.

На вибір організаційної форми найбільший вплив має саме ступінь *свободи підприємництва*, який для приватних підприємств передбачає самостійне визначення їх власниками та керівниками коротко- та довгострокових цілей діяльності. Окрім того, власники несуть повну відповідальність за результати діяльності підприємства. Економічна відповідальність менеджменту підприємства обмежується умовами його залучення по трудових договорах і рівнем повноважень, делегованих через управлінські органи [5, с. 7].

Головною спільною метою власників підприємства є інвестування у його розвиток з метою отримання прибутків та зростання вартості самого підприємства. Крім того, підприємства як учасники ринку зацікавлені у його якісному розвитку та зростанні, бо це дозволить отримувати вигоди за рахунок економії на масштабі [10, с. 339].

Неоднорідність ринку (в частині участі в ньому агентів з різними фінансовими можливостями, інтересами, механізмами прийняття рішень) дозволяє знаходити економічні вигоди власної діяльності і удосконалюватись під впливом конкуренції усім його учасникам. Така неоднорідність (багатоукладність економіки) забезпечується наявністю різних організаційно-правових форм підприємництва. Вони є комплексними механізмами реалізації бізнес-ідеї і кооперування економічних одиниць різних масштабів – малих, середніх і великих. Різноманітність цих форм дозволяє агентам із різними можливостями реалізувати приватні та/чи колективні економічні ініціативи. На державному рівні організація різноманітних форм ведення підприємництва є результатом напрацювання і реалізації обов'язкових для всіх учасників ринку правил створення підприємницьких структур та характеру їх функціонування.

Для забезпечення стійкості та ефективної діяльності підприємства інтереси усіх його учасників мають бути максимально враховані та узгоджені. Власники і менеджери фірми мусять створити умови продуктивного виробництва. Суспільство ж (через відповідні установи та органи), крім визначення загальних правил організації та контролю за їх дотриманням, має забезпечувати непорушність їх стимулів до формування ефективної структури капіталу.

Виходячи із викладеного, *форма підприємництва* – це закріплений нормами права механізм здійснення підприємницької діяльності, з визначеним характером усіх типів відносин між його засновниками, власниками, учасниками та контрагентами. Кожна така форма – це певний стандарт, який визначає порядок створення та організації підприємства, джерела його фінансування, повноваження і механізми управління майном, розподілу прибутків та ін.

Економічні наслідки вдалого (невдалого) вибору організаційно-правової форми підприємництва "лежать" на власниках підприємства. Такий вибір пов'язаний із формою та змістом системи управління підприємством і прийнятним для власників рівнем публічності («розпорошення» власності), яке є наслідком її ринкової ліквідності. Згідно із Г. Демсецом, у цьому випадку власники підприємства здійснюють вибір між максимізацією їх чистого доходу і витратами контролю за менеджментом (включаючи альтернативні витрати на особисту участь в управлінні та облаштування власних робочих місць) [14].

Вагомим фактором вибору організаційно-правової форми є також обрана стратегія захисту активів. Наприклад, активи підприємства, що знаходиться в одноосібній або сімейній власності зазвичай «незручні» для недружніх поглинань через високий рівень їх специфічності та більші трансакційні витрати переходу власності.

Ще одним з факторів, що враховується при виборі організаційно-правової форми підприємства, є система прийняття рішень з питань, віднесених до компетенції власників (вищих органів управління). Наприклад, в акціонерних товариствах законом регулюються як повноваження зборів акціонерів, так і порядок прийняття ними рішень, що виключає можливість впливу на цей процес самого підприємства (зокрема, найманих працівників та контрагентів).

Крім того, на вибір форми господарювання істотно впливають доступні і прийнятні для учасників підприємства моделі фінансування та податкових відрахувань. Дефіцит вільних коштів для здійснення інвестицій, що значно підвищують прибутковість підприємства, може виявитися достатнім аргументом на користь «розпорошення» власності на підприємство через продаж її часток на ринку, продажу спеціалізованих активів тощо.

Податковий режим, пов'язаний із формою господарювання, особливо важливий для новостворюваних малих підприємств.

Враховуючи викладене, найбільш вагомими критеріями вибору організаційно-правової форми підприємства його учасниками (власниками) є:

- порядок розподілу залишкового доходу між партнерами;
- вплив кожного з партнерів на управління підприємством (прийняття суттєвих рішень з питань його діяльності);
- можливості залучення нових, а також виходу та виключення із бізнесу діючих партнерів;
- обсяг необхідного та наявного початкового капіталу;
- можливості залучення кредитних коштів;
- відповідальність за результати діяльності;
- система бухгалтерського обліку та оподаткування;
- простота створення, реєстрації та ліквідації підприємства (входження та виходу із бізнесу).

Усі зазначені критерії безпосередньо стосуються структури (розподілу) прав власності на активи підприємства і відповідальності по його зобов'язаннях. З огляду на фактори, які зумовлюють динаміку структури власності, *організаційно-правова форма підприємства не обирається раз і назавжди*. Власники мають право і схильні змінювати її залежно від трансформації їх поглядів та можливостей впливу на подальші шляхи розвитку.

З огляду на викладене вважаємо, що головними соціально-економічними передумовами виникнення і поширення різних форм підприємництва є:

- розвиток ринкових відносин та відповідне зростання попиту на виробництво товарів і послуг. Ринкова економіка будується на праві приватної власності, яке може бути

реалізовано широким спектром підприємницьких структур. Всі обсяги попиту на різні товари і послуги не можуть бути задоволені однотипними фірмами;

- постійне прагнення економічних агентів до підвищення ефективності використання ресурсів. Будь-які ресурси, що стали предметом попиту, є обмеженими. Це означає, що вартість їх використання постійно зростає. За таких умов лише підвищення їх продуктивності, а також зниження витрат на їх використання, дозволять підприємцю претендувати на залишковий дохід;

- широкі економічні права та свободи – розвиток приватного підприємництва можливий лише за наявності суспільних гарантій захисту чесної підприємницької діяльності, яка ґрунтується на особистих оцінках підприємця щодо виду діяльності, цін на власну продукцію і ресурси її виробництва, ринкових очікувань споживачів тощо;

- рівноправність різних організаційних форм підприємництва, що означає наявність інституційної бази, здатної забезпечити державний захист усіх учасників ринку та умови їх чесної конкуренції;

- демократична політична система, яка забезпечує зваженість, передбачуваність і прийнятність заходів державного регулювання економіки для різних суспільних верств, ринків і підприємницьких форм;

- інституціональна підтримка підприємництва – реалізуючи програму розвитку тієї чи іншої галузі, уряд реагує на суспільні запити і створює додаткові стимули для формування нових підприємств;

- суспільне сприйняття підприємництва як достойної та почесної справи. Воно забезпечує необхідну самооцінку, впевненість підприємців-організаторів усіх форм та галузей, позитивну динаміку розмірів підприємств, адекватну ринковій кон'юнктурі, рівню їх економічної активності, перевагам і здібностям, доступному ресурсному потенціалу.

Розмаїття типів економічної організації у сучасній ринковій економіці частково пояснюється тим, що суспільство (через державу) свідомо диференціює різні підприємства, галузі та сектори економіки по певних критеріях (як-то доступ до ресурсів, режим власності та оподаткування, отримання субсидій). У свою чергу, життєздатність фірми залежить від того, чи вдасться їй знайти таку форму організації, яка дозволить постачати товари за цінами, що не перевищують цін конкурентів і при цьому покривати власні витрати.

Форма господарювання суттєво впливає на суму податку з прибутку, сплачуваного протягом діяльності підприємства, безпеку майна, структуру управління, легкість зміни учасників, здатність залучати кошти, рівень і зміст складнощів, створюваних виходом партнерів із бізнесу. Тому під час вибору організаційної форми мають враховуватися як особисті інтереси власників підприємства, так і досяжна прибутковість майна і майнових прав, технологічної комбінації виробничих ресурсів, системи господарських і трудових договорів.

Автори книги «Фінансовий менеджмент у агробізнесі» зазначають, що не існує однозначної відповіді на питання, яка форма господарювання (їх комбінація) є найбільш прийнятною у кожному конкретному випадку. Саме з цієї причини на етапі започаткування бізнесу його потенційним власникам і учасникам важливо чітко сформулювати особисті цілі та максимально прозоро пов'язати їх з економічними цілями майбутнього підприємства [16, с. 196].

Нижче наведена структура організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності у сільському господарстві України у 2013 р. (рис. 1).

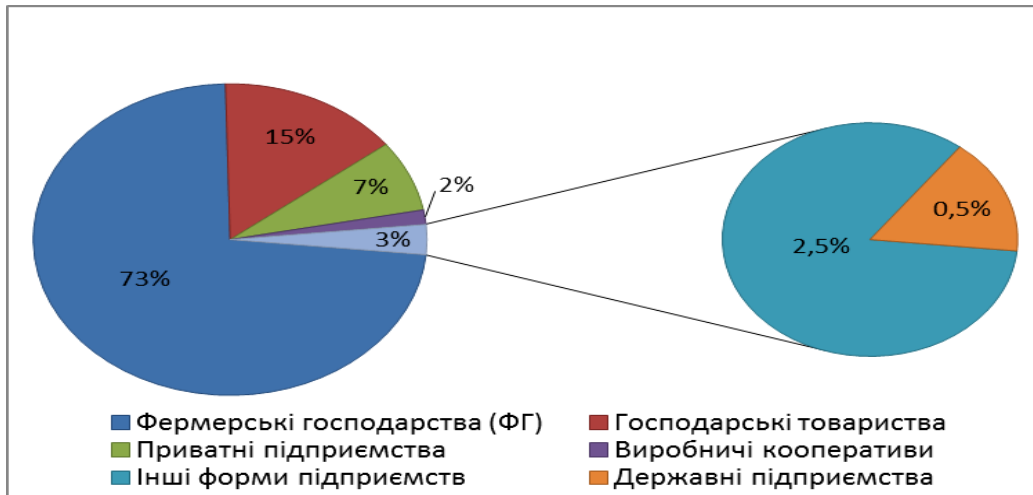

Рис. 1. Форми господарювання у сільському господарстві України

Джерело: сформовано за [8].

У процентному вираженні протягом більш ніж десяти років вказана структура є майже незмінною. Тим не менш, існує стійка тенденція до скорочення кількості виробничих кооперативів та державних підприємств. Фермерські господарства є найбільш поширеною формою господарювання у вітчизняному сільському господарстві, що свідчить про відносну інвестиційну привабливість даної форми господарювання для нових підприємців. З іншого боку, фермери обробляють лише близько 1/5 наявних сільськогосподарських угідь. Це є свідченням того, що такі підприємці обмежені в капітальних засобах виробництва і джерелах розширення власних підприємств.

Рис. 2. Динаміка землекористування фермерських господарств

Джерело: сформовано за [8].

При помірному зменшенні кількості фермерів (-7% з 2008 року), загальна площа їх землекористування має стійку тенденцію до розширення (мал. 2). Так, середня площа землекористування одного фермерського господарства за останні 10 років зросла майже на 30 га. Це результат тенденції до концентрації фермерських господарств, переходу інших дрібних і середніх сільгоспідприємств до даної форми господарювання. Викладене свідчить, що серед форм дрібного та середнього сільськогосподарського підприємництва в Україні, фермерські господарства залишаються найбільш привабливими об'єктами самостійного інвестування з метою розширення операційної діяльності і зростання загальної їх вартості як об'єктів власності (рис. 2).

Висновки і пропозиції. Динамічність ринкових відносин зумовлює необхідність існування максимально гнучких підходів до взаємодії між підприємцями, їх контрагентами та державою. Різноманітність форм підприємництва та їх рівноправність дозволяє створити необхідні для ведення бізнесу умови, стимулювати його капіталізацію. Обираючи ту чи іншу форму підприємництва, менеджер враховує можливості зростання фірми, використання спеціальних податкових механізмів, доступу до зовнішнього фінансування тощо.

Щодо форм господарювання в аграрному секторі України, то рівень розвитку їх інституціональних і організаційних засад дозволяє планувати ведення бізнесу у середньостроковій перспективі. Головною проблемою залишається те, що сільськогосподарське виробництво як бізнес, який потребує довготривалих інвестицій у земельні поліпшення та основні фонди, надто залежний від політичної кон'юнктури, ризиків перегляду державної політики та критеріїв державної підтримки підприємств у галузі.

Відтак, головний напрям політики, здатний поліпшити економічну активність, вбачається у розробці довгострокової програми розвитку підприємництва у галузі, що дозволить реалізувати усі переваги її багатокладності [1].

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.Й. Малік, М.Я. Дем'яненко]; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Вільямсон, Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів. – К.: Видавництво «Артек», 2001. – 472 с.
3. Власність у сільському господарстві / [В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К. : Урожай, 1993. – 352 с.
4. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / Заяць В.М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.
5. Кейлер В.А. Экономика предприятия. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, "Сибирское соглашение", 2000. – 132 с.
6. Малік М.Й., Зіновчук В.В., Лупенко Ю.О. та ін. Основи аграрного підприємництва / За ред. М.Й. Маліка. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 582 с.
7. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін. Інститут власності та підприємництва у розвитку економіки / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
8. Статистичні збірники «Сільське господарство України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/uk/menu/publikac.htm>
9. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.М. Заяць та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
10. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория. – СПб.: Издат. дом Санкт-Петербург. гос. ун-та, 2005. – XXXIV + 702 с.
11. Эггертссон, Трауинн. Экономическое поведение и институты / Трауинн Эггертссон. – М.: Дело, 2001. – 408 с.
12. Alchian, Armen. Economic forces at work / Indianapolis: Liberty Press, 1977. – 524 p.
13. Alessi, Louis de. Property Rights, Transaction Costs, and X-Efficiency: An Essay in Economic Theory / The American Economic Review, Vol. 73, No. 1. (Mar., 1983), pp. 64-81.

14. Demsetz, Harold. The Structure of Ownership and the Theory of the Firm / Journal of Law and Economics, Vol. 26, No.2, (Jun., 1983), pp. 385-387.
15. Mises, Ludwig von. Liberty and Property / by the Ludwig von Mises Institute, 2009. – [Internet resource]. – Access mode: <http://mises.org>.
16. Obst W.J., Graham R., Christie G.. Financial management for agribusiness. – Landlinks Press, Australia, 2007. – XVII + 352 c.
17. Oliver E. Williamson. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract / The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No. 3. (Summer, 2002), pp. 171-195.

Список джерел у транслітерації /References

1. Ahrarna reforma v Ukraini / [P.I. Haidutskyi, P.T. Sabluk, Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov, M.Y. Malik, M.Ya. Demianenko] ; za red. P.I. Haidutskoho. – K. : NNTs IAE, 2005. – 424 s.
2. Viliamson, Oliver E. Ekonomichni instytutsii kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv. – K.: Vydavnytstvo «Artek», 2001. – 472 s.
3. Vlasnist u silskomu hospodarstvi / [V.V. Yurchyshyn, O.M. Onyshchenko, P.T. Sabluk ta in.] ; za red. V.V. Yurchyshyna, P.T. Sabluka. – K. : Urozhai, 1993. – 352 s.
4. Zaiats V.M. Rozvytok rynku silskohospodarskykh zemel : monohrafiia / Zaiats V.M. – K. : NNTs IAE, 2011. – 390 s.
5. Keiler V.A. Экономыка predpriatyia. – M.: YNFRA-M; Novosybyrsk: NHAЭyU, "Sybyrskoe sohlashenye", 2000. – 132 s.
6. Malik M.Y., Zinovchuk V.V., Lupenko Yu.O. ta in. Osnovy ahrarnoho pidpriemnytstva / Za red. M.Y. Malika. – K.: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 2000. – 582 s.
7. Malik M.Y., Shpykuliak O.H. ta in. Instytut vlasnosti ta pidpriemnytstva u rozvytku ekonomiky / Yu.O. Lupenko, M.Y. Malik, O.H. Shpykuliak ta in. Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy. – K. : NNTs IAE, 2007. – 270 s.
8. Statystychni zbirnyky «Silske hospodarstvo Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrstat.org/uk/menu/publikac.htm>
9. Stratehichni napriamy rozvytku pidpriemnytstva i kooperatsii v silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku / [Yu.O. Lupenko, M.Y. Malik, V.M. Zaiats ta in.] ; za red. M.Y. Malika. – K. : NNTs IAE, 2013. – 50 s.
10. Furubotn Э. Н., Rykhter R. Ynstytuty y экономышескаia теорыia. – SPb.: Yzdat. dom Sankt-Peterb. hos. un-ta, 2005. – XXXIV + 702 s.
11. Эhhertsson, Trauynn. Экономыchesкое povedenye y ynstytuty / Trauynn Эhhertsson. – M.: Delo, 2001. – 408 s.
12. Alchian, Armen. Economic forces at work / Indianapolis: Liberty Press, 1977. – 524 p.
13. Alessi, Louis de. Property Rights, Transaction Costs, and X-Efficiency: An Essay in Economic Theory / The American Economic Review, Vol. 73, No. 1. (Mar., 1983), pp. 64-81.
14. Demsetz, Harold. The Structure of Ownership and the Theory of the Firm / Journal of Law and Economics, Vol. 26, No.2, (Jun., 1983), pp. 385-387.
15. Mises, Ludwig von. Liberty and Property / by the Ludwig von Mises Institute, 2009. – [Internet resource]. – Access mode: <http://mises.org>.
16. Obst W.J., Graham R., Christie G.. Financial management for agribusiness. – Landlinks Press, Australia, 2007. – XVII + 352 s.
17. Oliver E. Williamson. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract / The Journal of Economic Perspectives, Vol. 16, No. 3. (Summer, 2002), pp. 171-195.

АННОТАЦІЯ
ФОРМЫ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

ЗАЯЦ Роман Викторович аспирант,
Национальный научный центр "Институт аграрной экономики"

В статье рассмотрены основные социально-экономические предпосылки возникновения и распространения различных форм предпринимательской деятельности и ключевые критерии их выбора. Указано на положительное значение разнообразия форм хозяйствования для развития многоукладной экономики. Отмечена общественно-экономическая роль государства в качестве генератора норм деятельности субъектов хозяйствования. Обоснована необходимость учета интересов заинтересованных сторон на всех этапах существования предприятия. Показана взаимозависимость формы хозяйствования и системы принятия ключевых решений, стратегий защиты собственности, финансовой политики предприятия и тому подобное.

Ключевые слова: активы и обязательства предприятия, экономические отношения, рыночная экономика, свобода предпринимательства, форма хозяйствования.

ANNOTATION
FORMS OF BUSINESS ORGANIZATION AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

ZAYATS Roman. postgraduate student National scientific center
"Institute of agrarian economy"

The article describes basic socio-economic preconditions of the emergence and spread of various forms of business activity and key criteria of their choice. Positive significance of the diversity of forms of business entities for development of multi-structure economy was indicated. Socio-economic role of the state as a generator of standards of economic entities activity was marked. The necessity of taking into account the interests of all stakeholders at every stage of enterprise existence was substantiated. The correlation between forms of business entities and decision-making system, strategies of ownership protection, financial policy of the enterprise etc. was shown.

Key words: assets and liabilities of the enterprise, economic relations, market economy, freedom of entrepreneurship, business entity.

Інформація про автора

ЗАЯЦЬ Роман Вікторович – аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" м. Київ, (03680, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, e-mail: pd@iae.org.ua)

ЗАЯЦ Роман Викторович аспирант, Национальный научный центр "Институт аграрной экономики" г. Киев, Украина, (03680, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10, e-mail: pd@iae.org.ua)

ZAYATS Roman postgraduate student National scientific center "Institute of agrarian economy" Kyiv, Ukraine, (Kyiv), (03680, Kyiv, Heroiv Oborony Str., 10, e-mail: pd@iae.org.ua)